

بررسی اهداف تربیت دینی نوجوانان، با رویکرد نشاط آوری

علی محبی **

زینب نیرومند *

نجمه وکیلی ***

پذیرش نهایی: ۱۳۹۹/۰۱/۲۵

دریافت مقاله: ۱۳۸۶/۰۹/۲۴

چکیده

باتوجه به اینکه ما در جامعه‌ای با اصول و قواعد دینی زندگی می‌کنیم، آشنایی با اهداف تربیت دینی و خصوصاً از منظر دین مبین اسلام، از ضرورت‌های قابل توجه تربیت صحیح افراد به‌سوی مسیر سعادت است. از آنجاکه بخش بزرگی از تربیت، در مدارس اتفاق می‌افتد، مربی باید با اهداف تربیت دینی آشنا باشد و لذا با شناخت اهداف تربیت دینی می‌توان گامی درست در جهت آموزش دانش‌آموزان برداشت. پژوهش حاضر به منظور بررسی اهداف تربیت دینی نوجوانان با رویکرد نشاط‌آوری، انجام شده است که از نظر هدف کاربردی و از نظر روش، تحلیل محتوای کیفی است. جامعه آماری قرآن و روایات (شامل کتاب‌های منبع در زمینه حدیث و روایت) و استفاده از دیدگاه اندیشمندان در رابطه با تربیت دینی است. در این تحقیق ابتدا داده‌های مورد نیاز از بررسی متون اسلامی استخراج شد. سپس تحلیل داده‌ها در سه مرحله کدگذاری باز، محوری و انتخابی انجام گرفته و در مراحل بعد مقوله‌بندی، یکپارچه‌سازی و پالایش انجام شده و مقوله مرکزی به نام «اهداف تربیت دینی نشاط‌آور» حاصل شد. یافته‌های تحقیق حاکی از آن است که مهم‌ترین اهداف واسطه‌ای تربیت دینی با رویکرد نشاط‌آوری عبارتند از: اهداف اعتقادی شامل: تقویت روحیه حقیقت‌جویی، خداشناسی و تقویت ایمان به خدا، اهداف اخلاقی شامل: خودشناسی، خودباوری و خودسازی و اهداف علمی و آموزشی شامل: تقویت روحیه تعقل، تفکر و تحقیق، پرورش روحیه مشارکت و همکاری، پرورش روحیه تعلیم و تربیت مستمر و روحیه کتابخوانی و مطالعه که همگی در راستای تحقق هدف غایی که قرب الهی است، انجام می‌شود.

کلیدواژه‌ها: تربیت، تربیت دینی، نشاط‌آوری، اهداف غایی، اهداف واسطه‌ای

* دانشجوی دکتری رشته فلسفه تعلیم و تربیت دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم تحقیقات تهران

z_nirumand@yahoo.com

mohebbiarr@yahoo.com

najmeh_vakili@yahoo.com

** نویسنده مسئول: دانشیار علوم تربیتی دانشگاه علوم نظامی

*** استادیار فلسفه تعلیم و تربیت دانشگاه آزاد تهران واحد جنوب

مقدمه

امروزه فعالیت در مدرسه و آموختن، خود بخش عظیمی از زندگی انسان‌هاست. دیگر نمی‌توان با طرز تلقی گذشته به شاگرد و تربیت او نگریست. اگر معلمان با اصول و مبانی و هدف‌های تعلیم و تربیت و ویژگی‌های دانش‌آموزان و نیازهای آنان و روش‌ها و فنون تدریس آشنایی نداشته باشند، هرگز قادر نیستند به‌عنوان سازندگان جامعه، نقش ایفا کنند. آنچه در فرایند تعلیم و تربیت به متعلم انتقال می‌یابد، تنها معلومات و مهارت‌های معلم نیست، بلکه تمام صفات، خلیقات، حالات نفسانی و رفتار ظاهری او نیز به شاگردان منتقل می‌شود. واقعیت این است که آموزش و پرورش حقیقتاً لازم و ملزوم یکدیگرند و آموزش مهارت‌های زندگی به‌اندازه آموزش مهارت‌های تحصیلی اهمیت دارد. اما اگر قرار باشد تنها یکی را برای آموزش به فرزندانمان انتخاب کنیم، باید مهارت‌های زندگی یا همان پرورش را انتخاب می‌کردیم؛ زیرا هیچ چیز به اندازه پرورش در زندگی انسان دخالت ندارد (جعفری و همکاران، ۱۳۸۱: ۵۰-۵۶). از این رو که ما در جامعه‌ای زندگی می‌کنیم که تربیت جنبه دینی و بر مبنای اصول دینی و آیات و روایات بنا شده است و باید با همین اصول در مدارس آموزش داده شود، باید دقت نظر در این نوع تربیت بیشتر باشد تا دانش‌آموزان، ضمن یادگیری اصول تربیت دینی، از نشاط‌آوری این نوع تربیت توسط مدرسه و مربیان بهره‌مند شوند. لذا اهمیت و ضرورت پژوهش حاضر این است که به بررسی اهداف تربیت دینی نوجوانان با رویکرد نشاط‌آوری می‌پردازد. با توجه به مطالب بیان شده و موضوع مورد نظر، سؤال اصلی تحقیق عبارت است از: اهداف تربیت دینی نوجوانان با رویکرد نشاط‌آوری، کدامند؟

مبانی نظری

انسان، شگفت‌ترین مخلوق خداوند و والاترین نشانه قدرت حق است. انسان، مستعد اتصاف به همه صفات و کمالات الهی است و آفریده شده است تا به مقام ((خلیفه‌اللهی)) رسد و این سیر جز با تربیت حقیقی میسر نمی‌شود. حقیقت انسان، حقیقتی ملکوتی است و انسان با طی مراتبی، قوس نزولی را طی کرده است و در این مرتبه خاکی و در پایین‌ترین مرتبه قرار گرفته است و با تربیت می‌تواند به حقیقت وجود خویش دست یابد و متصف به والاترین کمالات شود. خدای متعال در

این باره یادآور شده است: «لقد خلقنا الانسان في احسن تقويم، ثم رددناه اسفل سافلين. الا الذين آمنوا و عملوا الصالحات فلهم اجر غير ممنون»: هر آینه انسان را در نیکوترین صورت و هیأت آفریدیم. آنگاه او را به پایین ترین مراتب نازل کردیم؛ مگر آنان که ایمان آوردند و کارهای شایسته کردند، پس ایشان راست مزدی بی پایان (بی منت) (تین/ ۶۴).

تربیت، همواره از مهم ترین دغدغه های مصلحان و متفکران بوده است. جولز سیمون، تربیت را این گونه تعریف کرده و گفته است: "تربیت طریقه ای است که عقل به وسیله آن، عقل دیگر و قلب، قلب دیگر می شود" (ادیب، ۱۳۷۴: ۸۴). هربرت اسپنسر، فیلسوف مشهور انگلیسی گفته است: تربیت عبارت از آماده ساختن انسان هاست، برای آنکه بتواند یک زندگی کامل داشته باشد (همان). امیل دورکیم هم تربیت را با رویکرد جامعه شناسی ویژه خود تعریف می کند. منظور وی از تربیت، اجتماعی شدن انسان است و دیدگاهش بر اصل "وجدان جمعی" استوار است. از نگاه وی، تربیت آن عملی است که به وسیله آن، نسلی بالغ و رسیده، نسلی را که هنوز برای زندگی، پختگی لازم را ندارد، متأثر می کند و هدفش برانگیختن و گسترش حالت های جمعی، عقلی و اخلاقی متربی است. کرشنا اشتاینر از تربیت، فرایندی را در نظر دارد که در طی آن مربی، متربی را به گونه ای از زندگی رهنمون می کند که با ضرورت فطرت او سازگار باشد و بر ارزش های معنوی استوار شود (رفیعی، ۱۳۸۱: ۹۱).

در سند تحول بنیادین آموزش و پرورش ایران، «تربیت» عبارت است از: فرایند تعاملی زمینه ساز تکوین و تعالی پیوسته هویت متربیان به صورت یکپارچه و مبتنی بر معیارهای اسلامی به منظور هدایت ایشان در مسیر آماده شدن، جهت تحقق آگاهانه و اختیاری مراتب حیات طیبه در همه ابعاد (میانی نظری سند تحول: ۱۳۹). به دیگر سخن و با اندکی بسط می توان گفت تربیت با انتقال ارزش ها سروکار دارد (نقیب زاده، ۱۳۸۵: ۱۸).

"تربیت دینی" از تربت اسلامی عام تر است. هر تربیتی ممکن است که دینی باشد، ولی اسلامی نباشد. هر تربیتی که جنبه دینی ندارد، ناقص، ظاهری و بی دوام است (مظلومی، ۱۳۸۶).

دایره المعارف بین المللی تربیت، تربیت دینی را چنین تعریف می کند:

"تدریس منظم و برنامه ریزی شده که هدف آن دستیابی فرد به اعتقادهایی درباره وجود خداوند، حقیقت جهان هستی و زندگی و ارتباط انسان با پروردگارش و دیگر انسان هایی که در جامعه با آنها زندگی می کند و بلکه همه آحاد بشر است" (مشایخی راد، ۱۳۸۵: ۷۰). در واقع، تربیت

دینی عبارت است از: «مجموعه اعمال عمدی و هدف‌دار به‌منظور آموزش گزاره‌های معتبر یک دین به افراد دیگر به‌نحوی که افراد درعمل و نظر، به آن آموزه‌ها متعهد و پایبند شوند» (داوودی، ۱۳۸۳: ۲۶).

اساساً حفظ دین به‌عنوان زیربنای اعتقادی جامعه و تداوم فرهنگ دینی، مستلزم توجه به کیفیت تعلیم و تربیت است؛ چراکه تربیت واقعی و همه‌جانبه انسان وقتی حاصل می‌شود که آدمی مطابق دستورهای دینی در زندگی رفتار کند. نهاد خانواده به‌عنوان اولین کانونی که کودکان در آن پرورش می‌یابند، نقش اساسی در امر تربیت دینی دارد. ازسوی دیگر، در عرصه اجتماعی کشور، از آنجاکه نهادهای آموزشی ارتباط نزدیک، زنده و متداوم و منظم با مخاطبان خود دارند که خیل عظیمی از کودکان، نوجوانان و جوانان را دربرمی‌گیرد، جایگاه مهمی در تعلیم و تربیت افراد دارند و در کنار آن سایر نهادهای دیگر اجتماعی نیز مسئولیت اهتمام به امر دینی آحاد مردم را عهده‌دار می‌باشند. بنابراین، به‌نظر می‌آید تربیت انسان‌های مذهب و هم‌جهت و هماهنگ با معیارهای اسلام یکی از اهداف و وظایف اساسی در نظام جمهوری اسلامی محسوب می‌شود (کشاورز، ۱۳۸۷). اگرچه تعلیم و تربیت انسان‌ها، کاملاً وابسته به آموزش و پرورش رسمی نیست؛ اما باید اذعان نمود که جریان تعلیم و تربیت از طریق نهادهای رسمی، یکی از مهم‌ترین و هدف‌مندترین بخش تعلیم و تربیت آدمی است؛ چنانکه در بند چهار پیش‌گفتار کلیات طرح تغییر بنیادی نظام آموزش و پرورش آمده است: «چون وظیفه اصلی نظام آموزش و پرورش، تربیت انسان‌های الهی و هم‌جهت و هماهنگ با معیارهای اسلامی است. لازم است تزکیه و تربیت همچون نوری بر تمامی عناصر، اجزاء و برنامه‌های نظام بتابد و به‌منزله بستر برای یکایک آنها باشد. توجه به این مهم که تزکیه نه تنها از تعلیم جدا نیست، بلکه به‌صورتی انفکاک‌ناپذیر به آن پیوسته است و برآن تقدم رتبی دارد، موجب می‌شود که در کلیه مراحل سازماندهی و اجرای نظام، تربیت متعادل و متوازن تمام ابعاد شخصیت انسان تا وصول به درجه انسان کامل جهت اصلی حرکت باشد» (طرح کلیات نظام آموزشی و پرورشی جمهوری اسلامی ایران، مصوب، ۱۳۷۶: ۹). در بخش سوم این طرح که اصول حاکم بر نظام در آن ذکر شده است، در اصل پنجم آن تحت عنوان اولویت تعلیم و تربیت دینی بیان شده است که تعلیم و تربیت دینی و اخلاقی از اولویت برخوردار است و آموزش‌های دینی و اخلاقی با تربیت عملی دینی و اخلاقی همراه است. مفاد این اصل، جایگاه تعلیم و تربیت دینی در کل نظام آموزشی را تبیین می‌نماید و سیاست‌گذاران و برنامه‌ریزان را راهنمایی می‌کند

که در صورت وجود تعارض و تراحم میان برنامه‌ها و طرح‌های مورد نظر، همواره تعلیم و تربیت دینی و اخلاقی را بر سایر امور مقدم دارند که می‌توان از این اولویت استنباط کرد نمود که محوری‌ترین جنبه از ابعاد تعلیم و تربیت در نظام آموزش و پرورش همانا تعلیم و تربیت دینی است. بنابراین، مسئولان به منظور محقق ساختن شرایط مطلوب برای پرورش نسلی با ایمان و مذهبی، موظفند با فراهم کردن برنامه‌های اصولی، این امکان را فراهم سازند. کارآمدی و اثربخشی طرح‌ها و برنامه‌ها، با شناخت همه‌جانبه محتوای مورد تأکید در دین، آینده و فرصت‌ها و تهدیدهای آن و نیز واقعیت‌های موجود و توانمندی‌ها و قابلیت‌های نهفته در آن عجین شده است. برای تبیین دقیق وضع موجود و گمانه‌زنی درباره آینده، به کالبدشکافی و شناخت گذشته نیاز است. اگر برنامه‌ها و فعالیت‌های گذشته، منصفانه و آگاهانه مورد نقد و بازشناسی قرار گیرند، می‌توان از تجربیات و دستاوردهای مثبت و منفی آن، چراغی فراروی آینده افروخت و در پرتوی نور آن به اصلاح و بهینه‌سازی فرایند تعلیم و تربیت پرداخت و زمینه برنامه‌ریزی مناسب را برای دستیابی به آینده مطلوب، میسر ساخت (کشاورز، ۱۳۸۶).

«تربیت دینی» نیز به معنای فراهم کردن زمینه‌های فراگیری و به کار بستن اصول منطقی و فلسفی است، به گونه‌ای که در نتیجه آن متربی بتواند مسائل دینی را درک کند و اعتقاداتش به باورهای دینی و عملش به دستوره‌های آن از روی آگاهی باشد (فهیمی، ۱۳۸۸: ۱۷۸).

«شادمانی» که هدف مشترک همه افراد است و همه برای رسیدن به آن تلاش می‌کنند، عبارت است از ارزشیابی افراد از خود و از زندگی‌شان (باس، ۲۰۰۰). جامع‌ترین و درعین حال عملیاتی‌ترین تعریف شادمانی را وینهن (۱۹۹۸) ارائه داده است. به نظر او، شادمانی به قضاوت فرد از درجه یا میزان مطلوبیت کیفیت کل زندگی اطلاق می‌شود. به عبارت دیگر، شادمانی به این معناست که فرد چقدر زندگی خود را دوست دارد.

«هدف غایی» تربیت در هر مکتبی، کمال مطلوب آدمی است و باید تمام فعالیت‌های او متأثر از آن هدف باشد. هدف غایی از دیدگاه اسلام، هدفی است که مطلوبیت آن ذاتی است، یعنی آن را برای رسیدن به هدف دیگری نمی‌خواهیم، بلکه خودش موضوعیت دارد (کاویانی، ۱۳۸۹: ۸۱).

«هدف واسطه‌ای» نیز به منظور واقعیت بخشیدن به اهداف آرمانی و نیل افراد جامعه اسلامی به آن اهداف واسطه‌ای با الهام از نظریه‌های انسان‌شناسی، شناخت‌شناسی و به‌ویژه ارزش‌شناسی اسلامی تعیین می‌شوند (ابراهیم‌زاده، ۳۸۷: ۲۴۲). ارزش‌ها و باورهای دینی، غرایز بشر را در جهت صحیح

هدایت کرده و خواسته‌ها و تمایلات او را اصلاح کرده و انسان‌هایی برای جامعه تربیت می‌نماید که قادر به بالندگی کشورشان باشند. تربیت دینی شکوفاکردن قوای انسان به‌طور متعادل، هماهنگ و در چارچوب ارزش‌های الهی است (بیات و تلخابی، ۱۳۸۱: ۵۳). واضح است که یکی از مکان‌هایی که ساعات بسیاری از وقت نوجوان را به‌خود اختصاص می‌دهد، مدرسه است و اگر محیط مدرسه و مدیران و مربیان تربیتی طوری شکل داده شوند که به تثبیت باورهای نوجوان پردازند، کمک بزرگی به اعتلای روح خداجوی نوجوان می‌کنند. هدایت نوجوان در مسیر رشد و سیراب کردن روح تشنه معنویات وی، یکی از اهداف مدارس است (قربان‌زاده، ۱۳۷۶: ۸۱). رفتارها و نگرش‌های معلمان، دانش‌آموزان دیگر و روابط حاکم در مدرسه و حتی امکانات فیزیکی مدرسه تأثیر انکارناپذیری بر هویت‌یابی، شکوفایی استعدادها، پیشرفت تحصیلی، سلامت جسمی و روانی و شادمانی دارد. تحقیقات حاکی از آن است که عوامل مرتبط با شادی را می‌توان به پنج دسته زیر تقسیم نمود: وضعیت فیزیکی و کالبدی، سبک مدیریتی، معلمان، روابط در مدرسه و امکانات آموزشی (نصوحی دهنوی و همکاران، ۱۳۸۳: ۱۹).

هدف غایی در منظر دینی، باید با ساختار وجودی انسان که در گزاره‌های دینی، از آن به فطرت تعبیر می‌شود، سازگاری داشته باشد. ناهماهنگی اهداف تربیتی با فطرت، باعث انحراف از مراحل رشد انسان و ناتوانی او در رسیدن به کمال نهایی خواهد شد. در قرآن مجید، آیه ۳۰ از سوره روم خداوند می‌فرماید: «سپس روی خود را با گرایش تمام به حق، به سوی این دین کن، با همان سرشتی که خدا مردم را بر آن سرشته است. آفرینش خدا تغییرپذیر نیست. این است همان دین پایدار؛ ولی بیشتر مردم نمی‌دانند» (روم/۳۰).

اگر برنامه‌های درسی در حوزه اخلاق و تربیت دینی، بخواهند پاسخگوی نیازهای معنوی و روحی دانش‌آموزان متوسطه باشند، باید این برنامه‌ها از لحاظ مبانی فلسفی، روان‌شناختی و اجتماعی، کاملاً منطبق با دین اسلام و آموزه‌های آن باشند. از این رهگذر است که فطرت الهی انسان‌ها که در قرآن به آن اشاره شده است، می‌تواند به‌صورت عینی، واقع‌گرا و مبتنی بر اصل اختیار انسان در برنامه‌های درسی (دینی و اخلاقی) قرار داده شود که باعث خواهد شد دانش‌آموزان، مفاهیم دینی و اخلاقی را از راه اختیار انتخاب کنند و زمانی که از راه اختیار آنها را انتخاب کردند، این مفاهیم، جزئی از وجودشان خواهد شد.

پیشینه پژوهش

نتایج تحقیقی که عابدی، احمدی و نصوحی (۱۳۸۳) در زمینه رابطه میزان شادمانی و عوامل آموزشگاهی دانش‌آموزان شهر مبارکه انجام دادند، حاکی از آن بود که بین میزان شادکامی دانش‌آموزان و روابط آنها با مدیر، دبیران و مشاور مدرسه همبستگی معنی‌داری وجود دارد. همچنین بین میزان شادمانی دانش‌آموزان و سبک‌های رهبری حمایتی، موفقیت‌مدار و مشارکتی همبستگی معنی‌داری دیده شد که با سبک رهبری آمرانه معنی‌دار نیست. در این زمینه قربان‌زاده (۱۳۷۶) ابراز می‌دارد که مدارس در عصر حاضر به‌عنوان مهم‌ترین نهاد در تربیت شخصی، اجتماعی و دینی کودکان و نوجوانان محسوب می‌شوند. وی معتقد است که عملکرد مدارس در دو بعد تربیت دینی متأثر از فلسفه آموزش و پرورش کشور است و فلسفه تعلیم و تربیت نیز از تعالیم عالیہ اسلام نشئت می‌گیرد (قربان‌زاده، ۱۳۷۶: ۵۶).

به‌زعم بشیری وثیق (۱۳۸۲) در مدارس باید مشخص کرد که اجزای مؤثر چه عناصری هستند؟ مدیر، کارمندان، مربی، معلم و حتی خدمت‌گزار نقش تربیتی دارند، چه‌بسا خدمت‌گزار نامناسب زحمات یک مجموعه را بر باد می‌دهد. همه آنهایی که در مدرسه هستند، به فراخور حال خودشان اثر دارند، ولی اثر مدرسه فقط در این نیست. مدرسه از طریق برنامه آموزشی، کتاب‌های درسی و محتوای آنها نیز می‌تواند تأثیر بگذارد و این خیلی مهم است.

کتاب‌های درسی و همچنین امکانات آموزشی و تربیتی خیلی مهم هستند و از نظر تربیت دینی تأثیر دارند. برای اینکه مربی بتواند به ذهن کودک راه پیدا کند، باید به دل او راه پیدا کند، زیرا کودک یا نوجوان وقتی می‌تواند درست فکر کند که درست احساس کند. در واقع ارتباط صحیح، پلی است برای انتقال ارزش‌ها و تربیت دینی. با الهام از آیات و روایات و بهره‌گیری از شیوه‌های مناسب می‌توان با دانش‌آموزان ارتباط صحیح برقرار کرد که به‌نوبه خود می‌تواند زمینه‌ساز پرورش دینی و فکری آنان باشد (بشیری وثیق، ۱۳۸۲: ۲۷). همچنین احمدی (۱۳۸۰) آورده است که برای ترغیب کودکان و نوجوانان به امور دینی، اصلی‌ترین روش، تشویق است؛ زیرا تعلیم و تربیت اسلامی بر سهولت، محبت و ملاحظت تأکید دارد. وانگهی از طریق تشویق می‌توان انگیزه و میل فطری او را به مهر، محبت و قدردانی تأمین و اعتماد او را جلب کرد. وی می‌افزاید در صورتی که تشویق مؤثر واقع نشود و خطا و تخلفی از طرف متربی صورت گیرد، به‌منظور آگاهی‌دادن به او و

جلوگیری از سهل‌انگاری در انجام امور دینی می‌توان ابتدا به انذار و سپس به تنبیه روی آورد و منظور از تنبیه در اینجا تنبیه بدنی نیست؛ بلکه در درجه اول استفاده از روش‌هایی است که کودک را از انجام کارهای نامطلوب (مانند نماز نخواندن) ناخشنود کند. بی‌توجهی، قهر کوتاه‌مدت، سرزنش، محروم‌سازی و امثال آن از شیوه‌های تنبیهی هستند که جنبه انسانی داشته و برای تنبیه، بهتر است از آنها استفاده شود، نه تنبیه بدنی (احمدی، ۱۳۸۰: ۱۴۳).

در اواخر قرن بیستم «نشاط و شادابی» بشر به‌عنوان یکی از موضوعات مهم مورد بررسی قرار گرفت، زیرا یکی از مشکلات جوامع، غفلت از شادی و نشاط و در نتیجه، افزایش بیماری‌های روانی از قبیل اضطراب و افسردگی بود (فضل‌اللهی و همکاران، ۱۳۸۹: ۸۹ - ۱۰۸). همچنین تحقیقات مختلف نشان می‌دهد که شادی صرف‌نظر از چگونگی به‌دست‌آوردن آن، می‌تواند سلامت جسمانی را بهبود بخشد. افرادی که شاد هستند، احساس امنیت بیشتری دارند، آسان‌تر تصمیم می‌گیرند، از روحیه مشارکتی بهتری نسبت به کسانی که با آنان زندگی می‌کنند برخوردارند و در نهایت از وضع زندگی خود احساس رضایت دارند (کامیاب و همکاران، ۱۳۸۸: ۱۰۸ - ۱۲۳). در اینجا با یک پرسش اساسی روبه‌رو هستیم و این هست که اهداف تربیت دینی نوجوانان با رویکرد نشاط‌آوری، چیست؟

فلسفه بعثت انبیاء به‌صراحت کتب آسمانی به‌ویژه قرآن کریم، سعادت انسان است. در اهمیت تربیت دینی همین‌بس که صد و بیست و چهار هزار پیامبر مبعوث شدند تا به این مهم بپردازند. همچنین پیامبر اسلام نیز از میان افراد امی برگزیده شده است (جمعه/۲) تا انسان‌ها به سعادت برسند. در جامعه امروز، مدرسه از جایگاه مهمی در تربیت دانش‌آموزان برخوردار است و می‌تواند فعالیت خود را در این زمینه در جهت مثبت و یا منفی به انجام برساند. بنابراین، ضروری به‌نظر می‌رسد که چگونگی تربیت دینی در مدرسه مورد بررسی قرار گیرد، به‌علت اینکه تربیت دانش‌آموز به‌عنوان فردی که در جایگاه گوناگون در آینده جامعه حاضر خواهد شد، بسیار اهمیت داشته و چه‌بسا آینده هر جامعه‌ای با دانش‌آموزان آن جامعه ساخته خواهد شد. به‌طور کلی، می‌توان گفت یکی از کمبودها و غریب‌ترین نشانه‌هایی که در مدارس ما وجود دارد، غفلت از نشاط و شادی دانش‌آموزان است. مدرسه‌ای زنده و پویاست که عناصر شادی‌آفرین در آن فراوان بوده و اضطراب و غم و افسردگی در آن کم‌تر به‌چشم آید (جعفری، سیادت و بهاران، ۱۳۸۷: ۳۱ - ۴۴).

در مدرسه شادی آفرین، تربیت دینی نیز به نحوی صورت می‌گیرد که دانش آموز، مسائل دینی و معنوی جامعه خود را موجب شادی و نشاط درونی خود می‌یابد. با شادی و نشاط، زندگی معنی‌دار شده و با واسطه آن امکان خودسازی برای نوجوانان و جوانان فراهم می‌شود و این قشر می‌تواند پله‌های ترقی را به راحتی طی نماید. نشاط و شادابی در مدارس موجب رشد و شکوفایی در همه ابعاد وجودی یک دانش آموز و معلم می‌شود. در محیط شاد، ذهن انسان پویا، زبان او گویا و استعدادهای وی شکوفا می‌شود. در واقع، توجه به عوامل مؤثر بر شادی همانا توجه به تمامی ارزش‌ها، خوبی‌ها و شایستگی‌هاست. کسانی که عوامل شادی آفرین را بشناسند، خواهند توانست شادتر زندگی کنند. معلمان و دانش‌آموزان نیز که از مهم‌ترین اقشار جامعه محسوب می‌شوند، در صورت برخورداری از شادی حقیقی در ذات و شخصیت خود، احتمال موفقیتشان در تمامی شئون تحصیلی و معنوی وجود خواهد داشت (فضل‌اللهی، اصفهانی و حق‌گویان، ۱۳۸۹: ۸۹ - ۱۰۸).

اهمیت شادابی و نشاط در مدرسه به‌ویژه در آن است که شوق دانش‌آموزان و معلمان را به مدرسه و فعالیت‌های جاری در آن برمی‌انگیزد. حال زمان آن فرا رسیده است که به این امر اساسی توجه جدی شود، زیرا که عوامل نشاط‌انگیز در مدارس موجب شکل‌گیری مهارت‌ها و نگرش‌های مطلوب در حوزه تربیت اجتماعی می‌شود. محیط بانشاط، تسهیل‌کننده و افزایش‌دهنده یادگیری می‌باشد (صافی، ۱۳۷۱: ۱۴).

اهداف تربیت از منظر دانشمندان اسلامی

جدول ۱. اهداف تربیت از دیدگاه اندیشمندان اسلامی

نام اندیشمند	اهداف تربیت	منابع
امام خمینی (ره)	انسان الهی و آزاد و معتقد به قیامت، کمال مطلوب، تربیت الهی، طالب حق و جستجوی محبوب مطلق، معرفت‌الله، تبدیل رذایل به فضایل، اصلاح امراض نفسانی	تعلیم و تربیت از دیدگاه امام خمینی (۱۳۸۷)
آیت‌الله خامنه‌ای (مدظله‌العالی)	وصول به حق و رسیدن به قرب باری تعالی، تخلق به اخلاق‌الله، معرفت به اسلام راستین، دانستن مبانی حاکمیت نظام جمهوری اسلامی و اعتقاد به آن، علم‌دوستی، قدرت تبیین استدلال در مورد ولایت فقیه، پایبندی به اصول اعتقادی و سیاسی دینی و احکام اسلامی، اصول‌گرایی	تعلیم و تربیت از دیدگاه مقام معظم رهبری، بانکی‌پور (۱۳۸۰)
شهید مرتضی مطهری (ره)	پرورش استعدادها، تسلط بر نفس، ایمان، نیایش، عبادت و تفکر، محبت به اولیاء، توسعه فرهنگ کار و تلاش	تعلیم و تربیت در اسلام (۱۳۸۹)
مصطفی دلشاد تهرانی	اصلاح رابطه با خدا، اصلاح رابطه با خود، اصلاح رابطه با جامعه، اصلاح رابطه با طبیعت، اصلاح رابطه با تاریخ	سیری در تربیت اسلامی (۱۳۸۰)
خسرو باقری	هدایت و رشد، طهارت و حیات طیبه، تقوا، قرب و رضوان، عبادت و عبودیت	نگاهی دوباره به تربیت اسلامی (۱۳۷۶)
ابونصر فارابی (معلم ثانی) (۳۳۹ ه.ق)	آموزش و فراگیری عقاید صحیح و تقویت آنها، مهارت‌های لازم برای تصدی و وظیفه در مدینه فاضله، عمل طبق عقاید صحیح، انجام وظایف مدنی	السیاسة المدینه، ص ۸۴ فصول منتزعه، ص ۳۱
قابسی (۴۰۳ ه.ق)	شناخت دین و عمل براساس آن (هدف نهایی)، ایمان، تصدیق و باور قلبی به خدا، ملائکه، انبیا و آخرت، احسان، استقامت و صلاح (بعد عملی)	التربیه فی الاسلام، ص ۳۰۸
ابن سینا (۴۲۸ ه.ق)	کمال قوه نظری و عملی، نزدیکی به حق	رسایل؛ ص ۲۶۱، شفاء الهیات؛ ص ۴۲۳
مسکویه (۴۲۱ ه.ق)	پرورش جسمی، پرورش عقلی، پرورش اخلاقی، پرورش دینی (واجبات دینی، واجبات نفسی، واجبات اجتماعی)	ترتیب السعاده، ص ۲۵۹ تهذیب الاخلاق، ص ۱۵۱
سهروردی (شیخ اشراق) (۵۸۷ ه.ق)	قرب الهی، عبودیت، شهود، صفای باطن، تقویت اندیشه، اعتدال در اخلاق	المقاومات، ج ۱: ۵۵ حکمه الاشراق، ج ۲: ۲۵۷
مولوی (۶۲۸ ه.ق)	اهداف غایی (فناء فی الله و بقاء بالله، موت اختیاری، شهود یا علم دل، دریافت بی‌واسطه فیض)، اهداف واسطه‌ای (پرورش و هدایت عقل و اندیشه، حل مشکلات وجودی)	مثنوی معنوی (دفتر اول تا ششم)

۱۶۵/	بررسی اهداف تربیت دینی نوجوانان، با رویکرد نشاط آوری
------	--

جدول ۱. اهداف تربیت از دیدگاه اندیشمندان اسلامی

نام اندیشمند	اهداف تربیت	منابع
سعیدی (۱۳۹۰ ه.ق)	انقطاع، پرورش روح، سلامت بدن (اجتناب از پرخوری، اعتدال، حفظ کرامت، دوری از تن‌پروری)، سازگاری اجتماعی (اعتدال، تواضع، عزت‌نفس، احسان و نیکوکاری)	بوستان، باب ۱: ص ۶۲ کلیات سعیدی، رساله ۴: ص ۴۲
علامه مجلسی (۱۱۰۱ ه.ق)	معرفت بندگی خدا، قرب الهی	بحارالانوار، ج ۷۰، ص ۱۳۹
ملامهدی و احمد نراقی (۱۱۷۳ ه.ق) (۱۲۴۵ ه.ق)	وصول به خیر و سعادت مطلق، پرورش علمی - معرفتی، پرورش عملی - رفتاری	جامع السعادات، ج ۱: ص ۵۵، معراج السعاده، ص ۲۵
فیض کاشانی	خودشناسی، خودسازی، شکوفاسازی ارزش‌های فطری، ایجاد و تثبیت اخلاق اکتسابی، قرب و عشق الهی	الحقایق فی محاسن الاخلاق؛ ص ۱۳، المحججه البيضاء؛ ج ۸؛ ص ۱۰۲

روش پژوهش

تحقیق حاضر به دنبال بررسی اهداف تربیت دینی نوجوانان با رویکرد نشاط آوری است و در این تحقیق از روش تحلیل محتوای متون اسلامی استفاده شد. این روش از رویکرد فرااثبات‌گرایی پیروی می‌کند (بازرگان، ۱۳۹۶: ۲۱ و ۲۰). این گونه روش‌ها برای کشف عرصه‌هایی به کار می‌روند که می‌خواهیم به فهم تازه‌ای از آن دست یابیم (اشتراوس و کوربین، ۱۳۹۰: ۳۳). جامعه آماری در این پژوهش، قرآن و روایات (شامل کتاب‌های منبع در زمین حدیث و روایت) و استفاده از دیدگاه اندیشمندان می‌باشد. علاوه بر در نظر گرفتن قرآن، نهج البلاغه و کتب احادیث به عنوان منبع اصلی، از طریق جستجوی اینترنتی کلیدواژه‌هایی چون «تربیت اسلامی»، «اهداف تربیت اسلامی»، «نشاط آوری» و مانند آن نیز جستجو شد و از مقالات به دست آمده بر حسب کیفیت و میزان ارتباط با موضوع پژوهش حاضر، به عنوان منابع دست دوم بهره گرفته شده است. در این تحقیق ابتدا داده‌های مورد نیاز از بررسی متون اسلامی استخراج شد. سپس تحلیل داده‌ها در سه مرحله کدگذاری باز، محوری و انتخابی انجام گرفته و در مراحل بعد مقوله‌بندی، یکپارچه‌سازی و پالایش انجام شده و مقوله مرکزی به نام «اهداف تربیت دینی نوجوانان با رویکرد نشاط آوری» حاصل شد.

یافته‌های پژوهش

با استفاده از فن تحلیلی اشتراوس و کوربین (۱۳۹۰)، بعد از استخراج عبارات مرتبط با تربیت و تربیت دینی و نشاط‌آوری، کدهای اولیه استخراج (حدود ۲۷۰ کد) و در مرحله دوم در قالب دسته‌های بزرگ مفهومی طبقه‌بندی و ۴۹ مقوله اصلی، شکل داده شد. برای انتخاب اهداف تربیتی معیارهایی همچون ارتباط معنایی با کلیه مقولات، قابلیت تحلیل علمی، تأکید و تکرار در منابع اصیل اسلامی و صاحب‌نظران مرجع مطالعه و هدایت‌شدن جریان تحلیل به سمت آن توجه شده است. نتیجه بررسی تمامی اهداف، کدگذاری، تحلیل داده‌ها و در نهایت انتخاب هدف‌های پرتکرار در جدول ذیل ارائه شده است.

۱۶۷/	بررسی اهداف تربیت دینی نوجوانان، با رویکرد نشاط‌آوری
------	--

جدول ۲. مقوله بندی اهداف تربیت دینی

موضوع اصلی	هدف تربیت دینی با رویکرد نشاط‌آوری (مقوله فرعی)	هدف تربیت دینی با رویکرد نشاط‌آوری (مقوله مرکزی)	تکرار در منابع اصیل
اهداف غایی	<ul style="list-style-type: none"> - رسیدن به شناخت ذات الهی در مرتبی - وصول به خیر و سعادت مطلق - قرب و عشق الهی - رسیدن به حیات طیبه 	قرب الهی (لقاءالله)	سهروردی (۵۸۷ ه.ق)، خامنه‌ای (۱۳۹۳)، خسرو باقری (۱۳۷۶)، ابن سینا (۴۲۸ ه.ق)، علامه مجلسی (۱۱۰۱ ه.ق)
اهداف واسطه‌ای	<ul style="list-style-type: none"> - خداشناسی - حقیقت‌جویی - پرستش و عبادت خدای یگانه (ادای فریض، تقوا سپاس‌گزاری) - تقویت ایمان به خدا 	اهداف اعتقادی	قرآن کریم (بقره ۱۵۲، روم ۳۰، آل عمران ۱۰۲)، نهج‌البلاغه، (خطبه اول و ۲۳۳، حکمت ۱۲۶)، سهروردی (۵۸۷ ه.ق)، ابن خلدون (۸۰۸ ه.ق)، علامه مجلسی (۱۱۰۱ ه.ق)، امام خمینی (ره) (۱۳۸۷)، خسرو باقری (۱۳۷۶)، دلشاد تهرانی (۱۳۸۰)، مطهری (۱۳۸۹)
	<ul style="list-style-type: none"> - خودشناسی - خودباوری - خودسازی 	اهداف اخلاقی	قرآن کریم (ذاریات ۲۱، اعلیٰ ۱۴)، مسکویه (۴۲۱)، ملامهدی نراقی (۱۱۷۳)، احمد نراقی (۱۲۴۵) فیض کاشانی، امام خمینی (۱۳۸۷)، خامنه‌ای ۱۳۹۳، دلشاد تهرانی (۱۳۸۰)
	<ul style="list-style-type: none"> - تقویت روحیه تعقل، تحقیق و تفکر - پرورش روحیه تعلیم و تعلم مستمر - پرورش روحیه مشارکت و همکاری در فعالیت‌های گروهی - پرورش روحیه کتابخوانی و مطالعه 	اهداف علمی - آموزشی	قرآن کریم (تحریم ۶، فرقان ۷۴، نور ۳۲، نسا ۱۳۵، لقمان ۱۷، نهج‌البلاغه (حکمت ۳۷۴، نامه ۳۱)، سعدی (۶۹۰ ه.ق)، دلشاد تهرانی (۱۳۸۰)

تشریح اهداف

- هدف غایی

همه تلاش معلمان الهی در این جهت بوده است که آدمیان را به سوی (الله) هدایت کنند. به بیان امام خمینی (ره): «وظیفه معلم هدایت جامعه است به سوی الله» (خمینی، ۱۳۶۴: ۳۶۴).
 باتوجه به اینکه هدف اصلی و نهایی تربیت دینی رسیدن به کمال و رسیدن به کمال نیز به معنای رسیدن به حیات طیبه و شناخت ذات الهی است، اگر رویکرد نشاط‌آور در تربیت دینی حاکم

باشد، تأثیرپذیری و درونی‌شدن تربیت دینی نیز بیش‌ازپیش خواهد بود. چنانچه مربی با استفاده از روش‌های نشاط‌آور در تربیت‌سازی متربی تلاش نماید، دانش‌آموز درک درست‌تری از تربیت دینی خواهد داشت و از همان باب رسیدن به شناخت خود و خدای خود و رسیدن به قرب الهی نیز رخ خواهد داد.

اهداف واسطه‌ای

۱. اهداف اعتقادی

سعادت و رستگاری انسان در پرتو اعتقاد صحیح او تأمین می‌شود و اعتقاد فرد، زیربنایی‌ترین عنصر در زندگی اوست که تمامی اعمال و حرکاتش از آن تأثیر می‌پذیرد و طبق آن جهت می‌یابد. از نظر اسلام، فراگیری امور اعتقادی بر همه واجب است (صالحی و یاراحمدی، ۱۳۸۷: ۱۵).

برخی اهداف اعتقادی برای تربیت دینی نوجوانان با رویکرد نشاط‌آوری عبارتند از:

الف. خداشناسی

هرچه شناخت نوجوان به خدا بیشتر باشد، امکان تقرب به او نیز بیشتر می‌شود؛ زیرا بدون شناخت خداوند متعال امکان نزدیکی به او وجود ندارد. امام علی(ع) می‌فرماید: «أَوَّلُ الدِّينِ مَعْرِفَةُ: سرآغاز دین معرفت اوست» (نهج‌البلاغه، ترجمه امامی و آشتیانی، خطبه اول، ۲۲). این در نتیجه بروز ویژگی‌های خاص دوره نوجوانی است، زیرا آنها می‌خواهند با دلایل منطقی و عقلی اعتقادات خود را قبول یا رد کنند. پس مربیان تربیتی نیز می‌باید با دلایل منطقی و علمی سؤال‌های نوجوان را پاسخ دهند و اعتقاد به مبانی خداشناسی را براساس تفکر و برهان عقلی و بینش مذهبی در آنها به وجود آورند تا بتوانند فطرت نوجوانان را به سوی شناخت خدا سوق دهند، زیرا بدون شناخت خدا امکان تدین و ایمان کامل به خدا وجود ندارد و نمی‌توان حق معرفت را درخصوص معبود به‌جای آورد. چنانچه پیامبر اکرم(ص) در رابطه تنگاتنگ معرفت و ایمان به خدا می‌فرماید: «أَفْضَلُكُمْ إِيْمَانًا أَفْضَلُكُمْ مَعْرِفِي: باایمان‌ترین شما باشناخت‌ترین شماست» (مجلسی، ترجمه موسوی همدانی، ۱۴۰۳، ج ۱۴: ۳). درحقیقت وقتی نوجوان خدا را بشناسد در برابر او تسلیم می‌شود و به او ایمان خواهد آورد که زمینه‌ساز پذیرش اصول دیگر دین است.

ب. تقویت روحیه حقیقت‌جویی

به عقیده روان‌شناسان دوران بلوغ و نوجوانی دوره بروز احساسات مذهبی و شکفته‌شدن

تمایلات ایمانی و اخلاقی است. نوجوانان به طور فطری تمایل دارند از مبدأ عالم با خبر شوند، خداوند خالق را بشناسند و او را پرستش کنند. نوجوانان با طبع انسانی خود در جستجوی حقیقت هستند و در راه جستجوی حقیقت سعی و تلاش می کنند تا تمایل فطری خود را با شناخت و معرفت ارضا نمایند. تربیت واقعی آن است که مربی روحیه نقادی را در ذهن متربی زنده کرده، سبب شود تا فراگیر به هر چیزی یقین نکند. کاربرد روش های سنتی، متربی را وادار می کند، قوانین سخت و تحمیلی را بی چون و چرا بپذیرد؛ در حالی که تعلیم و تربیت نمی تواند با آموزش یک سلسله نصایح اخلاقی قلبی و بی بنیاد به متربی، به سر منزل مقصود برسد. اخلاق اسلامی و تربیت دینی مستلزم انتخاب و اختیار است. اخلاق و تربیت، به تنهایی و به طور انتزاعی به کار یادگیری و آموزش نمی آید و موضوعی است که از شوق همکاری «من های» آزاد سر برمی آورد. از این رو، آموزش و پرورش باید امکانات کاملی برای زندگی آینده دانش آموزان و کسب تجربه های اجتماعی آنان فراهم آورد (سیدین، ۱۳۷۲: ۵۵ - ۵۶). پس می توان گفت مربی، مسئول پرورش حس حقیقت جویی در متربی است تا بدین طریق وی حق را از باطل باز شناسد و آنچه را با فطرت خود سازگار است، برگزیند تا در مسیر سعادت حرکت کند. زیرا حس حقیقت جویی احساس نیاز برای رسیدن به کمال واقعی را در فرد زنده می کند، او را به سوی شناسایی مکتب رسولان الهی سوق می دهد، باور به رشد آفرینی و کمال بخشی آموزه های پیامبران را در فرد پرورش و حق را از باطل تشخیص می دهد و نسبت به آنچه سبب رسیدن فرد به قرب الهی می شود، سرتسلیم فرود می آورد.

ب. تقویت ایمان به خدا

از دیگر اهداف تربیتی، تقویت ایمان است که مبنای مسئولیت پذیری می باشد. آیین مقدس اسلام در راه پرورش احساسات مذهبی نوجوانان و مهار کردن غرایز و خواهش های نفسانی آنان، طبق برنامه های منظمی قدم به قدم پیشروی می کند، تا آنان را افرادی با اراده و با ایمان بسازد. در اولین فرصت طبیعی یعنی در موقع جهش احساسات مذهبی که نوجوانان، شیفته فرا گرفتن مطالب دینی هستند، آنان را به پروردگار جهان دعوت نموده و با منطق عقلی ساده ای که در خور فهم آنان باشد به وجود خداوند استدلال می کند و اساس دین را پایه گذاری می کند. سپس با صفات محبت انگیز بخشندگی و مهربانی خداوند را معرفی می کند و عواطف نوجوانان را به سوی پروردگار متوجه می نماید و محبت او را در ضمیرشان جای می دهد، از حب الهی که از اولین

احساسات مذهبی است، بهره می‌گیرد و آنان را به اجرای وظایف دینی و معنوی علاقه‌مند می‌سازد (سلیمانی فر، ۱۳۸۴: ۱۷۹): «قُلْ إِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللَّهَ فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللَّهُ وَيَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ بگو: اگر خدا را دوست دارید، پس مرا پیروی کنید تا خدا هم شما را دوست بدارد و گناهانتان را ببامرزد و خدا بسیار آمرزنده و مهربان است» (آل عمران/۳۱). متربی وقتی احساس کند که بر اثر پیروی از پیامبر اسلام مورد محبت و توجه خداوند متعال واقع شده و به خاطر این عملش، خداوند وی را دوست دارد، عواطف مذهبی وی تحریک می‌شود و منجر به تشدید محبت وی به پروردگار متعال می‌شود. پس از بهره‌گیری از منطق و احساسات، نوجوان موظف به انجام عبادات واجب و مستحب می‌شود. بدین ترتیب، بین او و خداوند، ارتباط مستقیم برقرار می‌شود. با اقامه نمازهای یومیه با زبان ساده، روزی چندمرتبه با خدای خود سخن می‌گوید و تقاضای خویش را گفته و از او کمک می‌خواهد (سلیمانی فر، ۱۳۸۴: ۱۸۰). «نوجوانی که طبق برنامه اسلام از ۱۲ سالگی با تعالیم الهی تربیت می‌شود و در پرتو ایمان به خداوند و نیایش، عواطف مذهبی‌اش به خوبی پرورش می‌یابد، در ۱۶ سالگی یک فرد معتقد و باایمان خواهد بود. احساسات پرورش یافته و نیرومندش می‌تواند در مقابل تمایلات غریزی و شهوات نفسانی مقاومت کند و از تندروری و طغیانش باز دارد» (فلسفی، ۱۳۷۷: ۳۹۰).

ت. پرستش و عبادت خدای یگانه

نوجوانان دوستدار و خواهان عبادت و پرستش خدای یگانه هستند و روان‌شناسان نیز تأیید کرده‌اند که نوجوان در این مرحله از رشد به علائق مذهبی گرایش بیشتری دارد. تحقیقات کوهلن و آرنولد نشان می‌دهد که نوجوانان در سن ۱۲ تا ۱۵ سالگی دارای اعتقادات مذهبی بیشتری هستند. به عقیده این محققان خانواده و مدرسه در تثبیت اعتقادات مذهبی نقش بسیار مهمی برعهده دارند و دانش‌آموزان به شدت تحت تأثیر خصوصیات اخلاقی خانواده، محیط مدرسه و گروه همسالان قرار می‌گیرند (بیابانگرد، ۱۳۷۶: ۵۷). عبادت و پرستش افراد را در سه بعد می‌توان تقسیم نمود: بُعد اول، ادای فرایض؛ بُعد دوم، تقوا، و بُعد سوم سپاس‌گزاری؛ که در ادامه به توضیح آنها می‌پردازیم:

بُعد اول: ادای فرایض

از جمله مباحثی که در بحث عبودیت و پرستش می‌گنجد، ادای فرایض و امتثال دستورات اوست، زیرا انسان عبد و خدا مولاست. به همین علت فرمانبری از مولا امری لازم و ضروری است،

خداوند در قرآن می‌فرماید: «إِنِّي أَنَا اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنَا فَاعْبُدْنِي وَأَقِمِ الصَّلَاةَ لِذِكْرِي: همانا! من خدایم که جز من معبودی نیست، پس مرا بپرست و نماز را برای یاد من برپا دار» (طه/۱۴).
بُعد دوم: تقوا

پرورش روحیه تقوا در دانش‌آموزان اصلی‌ترین زمینه مسئولیت‌پذیری در آنان است که از جمله اهداف تربیت اعتقادی به‌شمار می‌رود و باعث می‌شود که نوجوان ترس از خدا را پیشه کند و همواره او را حاضر و ناظر بر رفتار و اعمال خویش بداند و هرگز در حضور خداوند دامن خویش را به آنچه خداوند نمی‌پسندد، آلوده نکند. در قرآن در ضرورت داشتن تقوا آمده است: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ حَقَّ تَقَاتِهِ وَلَا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَأَنتُمْ مُسْلِمُونَ: ای اهل ایمان! از خدا آن‌گونه که شایسته پروای از اوست پروا کنید، و نمیرید مگر درحالی که در برابر او و فرمان‌ها و احکامش تسلیم باشید» (آل عمران/۱۰۲).

بُعد سوم: سپاس‌گزاری

هر انسانی موظف است که شکر نعمت‌ها را به‌جای آورد. قرآن شکر و سپاس را متفرع بر ایصال نعمت دانسته، می‌فرماید: «فَادْكُرُونِي أَذْكُرْكُمْ وَاشْكُرُوا لِي وَلَا تَكْفُرُون: پس مرا یاد کنید تا شما را یاد کنم و مرا سپاس گزارید و کفران نعمت نکنید» (بقره/۱۵۲). یکی از وظایف مریبان تربیتی این است که دانش‌آموزان را با نعمت‌های الهی آشنا سازند تا آنان با جاری‌سازی یاد آنان در دل به‌تدریج در مسیر حق قدم بردارند. در این رابطه امام صادق(ع) می‌فرماید: «مَنْ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِ بِنِعْمَةٍ فَعَرَفَهَا بِقَلْبِهِ، فَقَدْ أَذَى شُكْرَهَا: کسی که خداوند نعمتی به وی ارزانی دارد و در دل آن را به‌عنوان نعمت خدادادی بشناسد، هر آینه شکر آن نعمت را گزارده است» (کلینی، ترجمه مصطفوی، ۱۳۷۴، ج ۱۵: ۹۶). درحقیقت، مربی با شناساندن نعمات خداوندی به نوجوان، وی را در مقام شکر قرار می‌دهد؛ چرا که او قادر به فهم و درک مسائل شده است.

۲. اهداف اخلاقی

انسان، موجوی اخلاقی است که گرایش به ارزش‌های اخلاقی دارد؛ یعنی در وجودش یک سلسله ارزش‌های اخلاقی نهادینه شده است. یکی از اهداف بسیار مهم در اسلام و آموزش و پرورش، تربیت اخلاقی انسان است. این هدف به قدری حائز اهمیت است که رسول خدا(ص) هدف از رسالت خویش را رشد و تکمیل فضایل اخلاقی معرفی می‌کند: «انما بعثت لَاتَمِّمَ مَكَارِمَ الْأَخْلَاقِ: من برای به کمال رساندن خلق و خوی نیکو برانگیخته شدم» (مجلسی،

ترجمه موسوی همدانی، ۱۴۰۳، ج ۱۶: ۲۱۰).

برخی اهداف تربیت اخلاقی عبارتند از:

الف. خودشناسی

دوره نوجوانی، دوره خودشناسی است و معمولاً نوجوان به خود می‌آید ... این بیداری به علت وجود تغییر و تحولاتی است که در جسم و روان وی پدید می‌آید. او در این مرحله بیش از هر مرحله سنی دیگری در جستجوی خویش است، می‌خواهد بداند کیست و چیست و از راز وجود خود، از لیاقت‌ها و کیفیت‌های خود سر دربیآورد، می‌خواهد بداند برای چه کاری ساخته شده است. در این موقعیت، نوجوان باید ارزش وجودی خود را درک کند و به کرامت ذاتی خود و دوران حساس نوجوانی و نیز به عظمت مقام خود که در سایه عبادت و پرهیزکاری حاصل می‌شود، آگاه شود؛ بداند که فردی مهم و ارزشمند است. حق ندارد خود را کوچک بشمارد و نباید تحقیرها را بپذیرد. او باید بداند که سرمایه بزرگی دارد و عظمتش در ایمان و تقوا و عفت و پاکدامنی است و آن را ازدست ندهد. در مسیری گام بر ندارد که ایمانش به خطر افتد و یا شرف و عفتش لکه‌دار شود. او حق ندارد خود را بازیچه تخیلات و هوی و هوس و یا طرز تصور دیگران قرار دهد و موجبات ذلت خود و سرگرمی بی‌خبران و بی‌خردان را فراهم سازد (فرهادیان، ۱۳۹۰: ۹۰).

ب. خودباوری

از دیگر اهداف تربیتی، رسیدن نوجوان به روحیه خودباوری است و اینکه باور کند او شایستگی‌های بسیاری دارد و می‌تواند در عرصه‌های گوناگون زندگی تأثیرگذار باشد. روحیه خودباور، بر اثر شناخت درست از ویژگی‌ها، استعدادها، توانمندی‌ها و خلاقیت و نوآوری‌های خود و جامعه به دست می‌آید. اگر نوجوان از آنچه دارد و آنچه در جامعه هست، شناخت کامل داشته باشد، به آسانی می‌تواند روحیه خودباوری را در خود تقویت و به انجام مسئولیت‌های مهم فردی و اجتماعی اقدام کند. اگر نوجوان از امکانات فردی و اجتماعی آگاهی کافی نداشته باشد، رسیدن به خودباوری برای او دشوار است. اثر مهم خودباوری این است که زمینه استقلال و اعتمادبه‌نفس را فراهم می‌آورد. خودباوری، بستری است که زمینه مسئولیت‌پذیری را در نوجوان فراهم می‌کند. اگر نوجوان، خود را باور نداشته باشد، از اعتمادبه‌نفس و استقلال کافی برخوردار نخواهد بود و از انجام مسئولیت‌هایش شانه خالی می‌کند، امام علی (ع) در این باره می‌فرماید: «إذا

خَفِتْ صَعُوبَةَ أَمْرِ فَاصْعُبْ لَهُ يَدُلَّ لَكَ، و خَادِعِ الزَّمَانَ عَنْ أَحْدَانِهِ تَهْنِ عَلَيْكَ: هرگاه از سختی کاری ترسیدی، استوار باش تا در برابرت خوار گردد و با حوادث روزگار نیرنگ کن تا بر تو آسان شوند» (محمدی ری شهری، ۱۳۸۴: ۹۰).

پ. خودسازی

نوجوانی، بهترین دوره خودسازی و تزکیه نفس است که هر نوجوان می‌تواند با استفاده از توانایی‌های فردی خود و نظر به آیات قرآن و سیره معصومان(ع) از آلودگی‌های اخلاقی برهد و به قله‌های بلند تقوا گام نهد. پاک‌سازی روان و تربیت روحی پایه و اساس تمام مسئولیت‌های انسان است، به طوری که خداوند پس از سوگندهای زیاد، سعادت کسانی را که از عهده این مسئولیت بر آیند، تضمین می‌کند و بدبختی کسانی را که روانشان آلوده و مبتلا به صفات غیرانسانی است، حتمی می‌داند: «وَالشَّمْسِ وَضُحَاهَا* وَالْقَمَرِ إِذَا تَلَاها* وَالنَّهَارِ إِذَا جَلَّاهَا* وَاللَّيْلِ إِذَا يَغْشَاهَا* وَالسَّمَاءِ وَمَا بَنَاهَا* وَالْأَرْضِ وَمَا طَحَاهَا* وَنَفْسٍ وَمَا سَوَّاهَا* فَأَلْهَمَهَا فُجُورَهَا وَتَقْوَاهَا* قَدْ أَفْلَحَ مَنْ زَكَّاهَا* وَقَدْ خَابَ مَنْ دَسَّاهَا* كَذَّبَتْ ثَمُودُ بِطَغْوَاهَا: سوگند به خورشید و گسترش روشنی اش، و به ماه هنگامی که از پی آن برآید، و به روز چون خورشید را به خوبی آشکار کند، و به شب هنگامی که خورشید را فرو پوشد، و به آسمان و آنکه آن را بنا کرد، و به آسمان و آنکه آن را بنا کرد، و به زمین و آنکه آن را گستراند، و به نفس و آنکه آن را درست و نیکو نمود، پس بزهکاری و پرهیزکاری اش را به او الهام کرد، بی‌تردید کسی که نفس را [از آلودگی پاک کرد و] رشد داد، رستگار شد، و کسی که آن را [به آلودگی‌ها و امور بازدارنده از رشد] بیالود [از رحمت حق] نومید شد،» (شمس/ ۱۱ - ۱).

در روایات اسلامی از فعالیت و کوشش در مسیر انجام این مسئولیت به (جهاد اکبر) تعبیر شده است. بدیهی است کسی که خود مبتلا به انواع آلودگی‌ها و بیماری‌های روانی و اخلاقی است، نمی‌تواند با فساد و آلودگی‌ها و نابسامانی‌ها مبارزه کند و آن که در اسارت هوس‌های گوناگون حیوانی به سر می‌برد، به طور حتم نمی‌تواند نجات‌بخش خود و جامعه از اسارت‌ها و بردگی‌ها در ابعاد مختلف باشد.

۳. اهداف علمی - آموزشی

الف. تقویت روحیه تفکر و تحقیق

یکی از هدف‌های تعلیم و تربیت در اسلام، دعوت انسان به تفکر، تعقل و اندیشه‌ورزی است.

امام علی (ع) می‌فرماید: «نَبَّهَ بِالتَّفَكُّرِ قَلْبَكَ: قلبت را به وسیله تفکر و اندیشیدن آگاه و متنبه ساز» (کلینی، ترجمه مصطفوی، ۱۳۷۵، ج ۲: ۵۴) و در روایتی نیز پیامبر اکرم (ص) می‌فرماید: «التَّفَكُّرُ حَيَاةٌ قَلْبِ الْبَصِيرِ: نور و زندگی قلب بصیر از تفکر اوست» (مجلسی، ترجمه موسوی همدانی، ۱۴۰۳، ج ۷۴: ۱۳۶).

ب. پرورش روحیه تعلیم و تعلم مستمر

از دیگر اهداف تربیت اسلامی این است که معلمان دانش‌آموزان را طوری تربیت کنند که علم‌آموزی را به‌عنوان یکی از وظایف مهم خود بدانند و بدان توجه کنند، به‌طوری‌که حتی پس از فراغت از تحصیلات رسمی خود به ادامه یادگیری و تربیت خویش اقدام کنند. به‌عبارت‌دیگر، تعلیم و تعلم را محدود به سن، مکان و زمان معینی نکنند، همیشه و در همه حال به‌طور مستمر در حال تعلیم و تعلم باشند و این را یک وظیفه واجب و امری مسلم بر خود بدانند، پیامبر اکرم (ص) می‌فرماید: «اطلبوا العلم من المهدی الی اللحد: زگهواره تا گور دانش بجوی» (محمدی ری‌شهری، ۱۳۸۴: ۶۴).

پ. پرورش روحیه مشارکت و همکاری در فعالیت‌های گروهی

نوجوانان در این سنین ناآگاهانه به رقابت‌های کاذب می‌پردازند و می‌خواهند همواره خود را از جنبه‌های مختلف، بهترین نشان دهند. آنها در فعالیت‌هایی مانند فعالیت‌های ورزشی، هنری، فرهنگی و... غالباً می‌خواهند خود را به تنهایی مطرح کنند که در نتیجه ممکن است از طرف دیگران مورد تحقیر قرار بگیرند. این مسائل موجب وارد شدن ضربه‌های روحی و ضرر و زیان به فرد و جامعه می‌شود؛ بنابراین، تشویق دانش‌آموزان به یک زندگی مشارکت‌آمیز و همکاری در کارها ضروری به‌نظر می‌رسد (ابراهیمی، ۱۳۸۸: ۱۲۳). از این‌رو، مربیان تربیتی که از عناصر فعال و پویای مدرسه به‌شمار می‌روند، نقشی اساسی در تحقق اهداف آموزش و پرورش و مشارکت‌جویی در صحنه‌های مختلف برعهده دارند. به همین دلیل آنان می‌باید دانش‌آموزان را تشویق نمایند تا بسیاری از فعالیت‌های تحصیلی آنان، به‌ویژه کارهای عملی به‌صورت گروهی انجام شود. لذا دانش‌آموزان باید ساعت‌هایی را در محیط مدرسه به همکاری، همفکری، تقسیم کارها، گزارش کارهای انفرادی به یکدیگر و مانند آن بگذرانند (نوری، ۱۳۸۹: ۵۹). پس بر مربیان الزامی است که به پرورش و افزایش روحیه مشارکت و همکاری در فعالیت‌های گروهی دانش‌آموزان کمک کنند. بدین طریق که فعالیت‌های مدرسه را چه در امور پژوهشی و چه در امور آموزشی طوری

تدوین و تهیه نمایند که به سوی جمع‌گرایی و عام‌گرایی باشد، تا بدین طریق دانش‌آموزان بر اهمیت فعالیت‌های جمعی بیشتر واقف شده و آن را به‌عنوان ارزش بپذیرند. اگر این روند در طول سال تحصیلی ادامه یابد، در ذهن و رفتار دانش‌آموز تثبیت می‌شود و به‌این ترتیب، دانش‌آموزان افرادی مشارکت‌جو و وظیفه‌شناس درمی‌آیند.

ت. پرورش روحیه کتابخوانی و مطالعه

سن و سال نوجوانی، سن و سال جستجوهای جدید برای یافتن راه زندگی و توجه به مطالب متنوع علمی و دینی و فرهنگی و هنری است. مطالعه و کتابخوانی می‌تواند وسیله خوبی برای این جستجو باشد. مطالعه و کتابخوانی به نوجوانان کمک می‌کند تا اطلاعات و تجارب جدیدی درباره مسائل مختلف به‌دست آورند، بینش خود را وسعت بخشند، با فرهنگ و آثار گذشتگان آشنا شوند و به تحکیم و تقویت شخصیت خود بپردازند، نیروی اندیشه خود را برای یافتن فلسفه صحیح زندگی تقویت کنند و با تاریخ گذشتگان و حال آشنا شوند (لطف‌آبادی، ۱۳۸۳: ۱۶۶). دانش‌آموزان باید ساعت‌هایی را در محیط مدرسه به همکاری، همفکری، تقسیم کارها، گزارش کارهای انفرادی به یکدیگر و مانند آن بگذرانند» درحقیقت مطالعه و کتابخوانی متریان را قادر می‌سازد تا اخلاق و سبک زندگی را بیاموزند، رشد اجتماعی و روحیه همکاری و صمیمیت و مسئولیت‌پذیری را در خود تقویت کنند، با رشد اعتمادبه‌نفس و استقلال شخصی به تربیت عمومی شخصیت خود کمک کنند (لطف‌آبادی، ۱۳۸۳). یکی از مهم‌ترین وظایف مربیان تربیتی این است که متناسب با هر مقطع و هر پایه تحصیلی دانش‌آموزان به طراحی و تدوین و اجرای برنامه‌های آموزشی و پرورشی بپردازند و سعی نمایند تا آنان را به دنبال کردن علائق خود در کتب غیردرسی تشویق و ترغیب نمایند.

بحث و نتیجه‌گیری

خداوند متعال، انسان را با ویژگی‌های فطری آفریده است تا در چارچوب یک نظام تربیتی، به شکوفایی رسیده و سعادت انسان را به‌ارمغان آورند. فلسفه وجودی تربیت این است که همین ویژگی‌های فطری و توانمندی‌های بالقوه، پرورش و هدایت صحیح یابند و نگذارد عوامل محیطی و نظام‌های تربیتی غیرصحیح، در وی تأثیر منفی گذاشته و او را به بیراهه بکشاند و موجب خسران

انسان شوند. تربیت انسان، شکوفایی فطرت است و همان‌طور که گذشت، تمام انسان‌ها دارای فطرتی پاک و الهی هستند و گرایشی به خیرخواهی و کمال دارند. طبق نظر امام (ره)، این نظام‌های تربیتی غلط هستند که فطرت را ضایع می‌کنند (امام خمینی، ۱۳۷۹، ج ۸: ۵۱۳).

در تحقیقات بررسی شده در زمینه تربیت دینی، به‌خصوص بررسی تربیت دینی در مدارس، بیشتر بعد لزوم تربیت دینی و همچنین تأثیر تربیت دینی بر دانش‌آموزان، عوامل تأثیرگذار، آسیب‌شناسی و مسائلی از این قبیل مورد توجه قرار گرفته و در مورد شیوه‌های تأثیرگذار بودن این نوع تربیت هنوز باید بیشتر نتیجه‌گیری کرد.

یکی از شیوه‌های تأثیرگذاری تربیت دینی، نشاط‌آور کردن تربیت دینی است و این پژوهش با هدف بررسی اهداف تربیت دینی نوجوانان با رویکرد نشاط‌آوری و با روش تحقیق کیفی از نوع تحلیل محتوا انجام شد و نتیجه تحقیق حاکی از آن است که، هدف غایی تربیت اسلامی، رساندن نوجوان به قرب الهی است. یافته‌های تحقیق حاکی از آن است که مهم‌ترین اهداف تربیت دینی با رویکرد نشاط‌آوری عبارتند از: رسیدن به شناخت ذات الهی در متری، شناخت و تربیت خویشتن خویش، توجه به نوع رابطه با دیگران، شیوه زندگی در جامعه، شناخت گذشته و تأثیرگذاری، برقراری رابطه و شناخت پیرامون. بنابراین، همه آنچه به‌عنوان اهداف تربیتی وجود دارد، به یک معنا می‌تواند به‌عنوان اهداف واسطه‌ای تربیت به حساب آید که اهداف اعتقادی، اهداف اخلاقی و اهداف آموزشی در مجموعه اهداف واسطه‌ای قرار خواهد گرفت. این است لزوم تربیت دینی با رویکرد نشاط‌آوری که مدنظر است. با توجه به نتایج پژوهش، پیشنهادها، مطالعاتی و اجرایی برای محققان و متولیان تعلیم و تربیت ارائه می‌شود:

در زمینه اهداف تربیت دینی با رویکرد شادابی و نشاط باید در مقاطع مختلف تحصیلی در آموزش و پرورش، همچنین در خصوص آسیب‌شناسی در صورت نبود نشاط در تربیت دینی پژوهش صورت گیرد و نتیجه آن بررسی شود. به‌ویژه در زمینه اهداف تربیت دینی با رویکرد مشارکت‌پذیری و کار جمعی در مقاطع مختلف، مطالعه و بررسی صورت گیرد. یکی دیگر از پیشنهادها این است که از نتایج به‌دست آمده از این پژوهش در برنامه‌ریزی و بازنگری برنامه‌های درسی استفاده شود. همچنین، شایسته است در جهت ارتقای دانش و مهارت متولیان و مربیان تربیت و تربیت دینی در مدارس در زمینه اهداف تربیت با رویکرد شادابی و نشاط، برنامه‌های توانمندسازی تدوین و اجرا شود و نیز سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزش و پرورش برنامه درسی

مقاطع مختلف تحصیلی را با رویکرد ارتقای شادابی و نشاط دانش آموزان مورد بازنگری و اصلاح قرار دهد.

منابع

- قرآن کریم (۱۳۷۱)، ترجمه الهی قمشه‌ای، قم: انتشارات اسماعیلیان.
- ابراهیمی، احمد (۱۳۸۸)، راهکارهای عملی آموزش اخلاق و مهارت‌های زندگی، قم: مؤسسه بوستان کتاب.
- احمدی، احمد (۱۳۸۰)، اصول و روش‌های تربیت در اسلام، تهران: انتشارات واحد فوق برنامه جهاد دانشگاهی.
- احمدی‌نژاد، علی و مجیدی، رضا (۱۳۸۵)، بررسی راه‌های تقویت و حفظ دینداری و دین‌باوری نسل جوان در برابر تهاجم فرهنگی غرب، پایان‌نامه کارشناسی ارشد.
- اشتراسوس، انسلم و کوربین، جولیت (۱۳۹۰)، مبانی پژوهش کیفی، فنون و مراحل تولید نظریه زمینه‌ای، ترجمه ابراهیم افشار، تهران: نشر نی.
- بازرگان، عباس (۱۳۹۶)، مقدمه‌ای بر روش‌های تحقیق کیفی و آمیخته رویکردهای متداول در علوم رفتاری، تهران: دیدار.
- بشیری وثیق، احمد (۱۳۸۲)، بررسی شیوه‌های جدید تربیت دینی دانش‌آموزان از دیدگاه دانشمندان تعلیم و تربیت، طرح پژوهشی سازمان آموزش و پرورش استان همدان.
- بیات، یحیی و تلخایی، محمود (۱۳۸۱)، بررسی میزان آگاهی دانش‌آموزان دختر و پسر دوره متوسطه استان زنجان از احکام دینی، طرح پژوهشی سازمان آموزش و پرورش استان زنجان.
- بیابانگرد، اسماعیل (۱۳۷۶)، روش‌های افزایش عزت‌نفس در کودکان و نوجوانان، تهران: انجمن اولیا و مربیان جمهوری اسلامی.
- پژوهشگاه علوم و فناوری ایران (۶۴/۱۲/۲۰)، طرح کلیات نظام آموزش و پرورش جمهوری اسلامی ایران مصوب شورای تغییر بنیادی نظام آموزش و پرورش
- <https://ganj-old.irandoc.ac.ir/articles/345287>
- جعفری، سیدابراهیم؛ سیادت، سیدعلی و بهادران، نرگس (۱۳۸۷)، بررسی عوامل مؤثر در شادمانی مدارس، روان‌شناسی و علوم تربیتی (اندیشه‌های نوین تربیتی)، ش ۱۴: ۳۱ - ۴۴.
- خیمینی، امام روح‌الله (۱۳۶۱)، صحیفه نور، جلد ۳، تهران: انتشارات شرکت سهامی، چاپخانه وزارت ارشاد.
- داوودی، محمد (۱۳۸۳)، سیره تربیتی، تربیت دینی، پیامبر خاتم، اهل بیت، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، قم، ایران.
- دلشاد تهرانی، مصطفی (۱۳۸۰)، سیری در تربیت اسلامی، تهران: انتشارات دریا.

سلیمانی فر، ثریا (۱۳۸۴)، بررسی شخصیت جوان از دیدگاه قرآن، حدیث و علم روان‌شناسی، تهران: فرهنگ مکتوب.

سعیدی مقدم، ف (۱۳۷۵)، بررسی رابطه بین ساخت تربیتی و مذهبی خانواده با ارزش‌های اخلاقی نوجوانان شهر تهران، چکیده تازه‌های تحقیق در مراکز دانشگاهی.

سیدین، غلامحسین (۱۳۷۹) مبانی تربیت فرد و جامعه از دیدگاه اقبال، تهران: فردوس. سمیعی درونه، رضا (۱۳۹۴)، اصول و اهداف آموزش و پرورش ابتدایی، کنفرانس ملی روان‌شناسی و علوم تربیتی دوره دوم.

شرفی، محمدرضا (۱۳۹۱)، دنیای نوجوان، تهران، وزارت آموزش و پرورش، موسسه فرهنگی منادی تربیت. شریف‌الرضی، محمدبنحسین (۱۳۸۴)، نهج‌البلاغه، ترجمه محمدجعفر امامی و محمدرضا آشتیانی زیر نظر آیت‌الله مکارم شیرازی، قم: مدرسه الامام علی بن ابیطالب (ع).

صافی، احمد (۱۳۷۱)، اهمیت و ضرورت جذب، تربیت و تأمین مدارس در ایران، فصلنامه مدیریت در آموزش و پرورش (۳) (۴).

صالحی، اکبر و یاراحمدی، مصطفی (۱۳۸۷)، تبیین تعلیم و تربیت اسلامی از دیدگاه علامه طباطبایی با تأکید بر هدف‌ها و روش‌های تربیتی، فصلنامه علمی - تخصصی تربیت اسلامی، دوره ۳، ش ۷: ۵۰ - ۲۳.

محمدی ری‌شهری، محمد (۱۳۸۴)، میزان‌الحکمه، ترجمه حمیدرضا شیخی، قم: دارالحدیث. طباطبایی، سیدمحمدحسین (۱۳۷۴)، المیزان فی تفسیر القرآن، ترجمه سیدمحمدباقر موسوی همدانی، قم: انتشارات اسلامی جامعه مدرسین.

فرهادیان، رضا (۱۳۹۰)، مبانی تعلیم و تربیت در قرآن و احادیث، قم: مؤسسه بوستان کتاب. فضل‌اللهی، سیف‌اله؛ جهانگیر اصفهانی، نرگس و حق‌گویان، زلفا (۱۳۸۹)، سنجش میزان و عوامل مؤثر بر شادی دانشجویان پردیس قم دانشگاه تهران، فصلنامه علمی - پژوهشی روان‌شناسی و دین، ۳(۴): ۸۹ - ۱۰۸.

فلسفی، محمدتقی (۱۳۷۷)، گفتار فلسفی (جوان از نظر عقل و احساسات، جلد ۱)، تهران: هیئت نشر معارف اسلامی.

فهیمی، محمدظاهر (۱۳۸۸)، روش عادی دینی از منظر آموزه‌های اسلامی، مجموعه همایش تربیت دینی، قم: انتشارات مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره).

قربان‌زاده، سلام‌الله (۱۳۷۷)، بررسی عوامل مؤثر در رشد و تثبیت باورهای دینی دانش‌آموزان دوره متوسطه استان آذربایجان غربی، طرح پژوهشی سازمان آموزش و پرورش استان آذربایجان غربی.

کامیاب، زهره؛ حسین‌پور، محمد و سودانی، منصور (۱۳۸۸)، بررسی اثربخشی آموزش شادمانی به شیوه فوردایس بر افزایش شادمانی بیماران مبتلا به دیابت، دانش و پژوهش در روان‌شناسی کاربردی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد خوراسگان (اصفهان) (۴۲): ۱۲۳ - ۱۰۸.

- کاوپانی، محمد (۱۳۸۹)، تربیت اسلامی (گذر از اهداف کلی به اهداف رفتاری)، پژوهش میان‌رشته‌ای قرآن کریم، دوره ۱، ش ۳.
- کریمی، رضا (۱۳۸۶)، کلیدها و تکنیک‌های طلایی تربیت برتر، چاپن شر حیات قم.
- کشاوری، سوسن (۱۳۸۷)، شاخص‌ها و آسیب‌های تربیت دینی، مقاله ۴، دوره ۳، ش ۶، تابستان: ۹۳ - ۱۲۲.
- کلینی، محمدبن یعقوب (۱۳۷۵)، اصول کافی، ترجمه سیدجواد مصطفوی، نشر: فرهنگ اهل بیت.
- لطف‌آبادی، حسین (۱۳۸۳)، روان‌شناسی رشد (۲) نوجوانی، جوانی و بزرگسالی، تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت).
- مبانی نظری سند تحول بنیادین در نظام تعلیم و تربیت رسمی جمهوری اسلامی ایران، آذر ۱۳۹۰، دبیرخانه شورای عالی انقلاب فرهنگی.
- مجلسی، محمدباقر (۱۴۰۳)، بحارالانوار، ترجمه ابوالحسن موسوی همدانی، تهران: کتابخانه مسجد حضرت ولی عصر (عج).
- مشایخی‌راد، شهاب‌الدین (۱۳۸۵)، تعلیم و تربیت دینی، مجموعه مقالات، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
- موسوی خمینی، روح‌الله (۱۳۶۴)، فرهنگ و تعلیم و تربیت، تهران: امیرکبیر.
- نصوحی دهنوی، محمود؛ احمدی، سیداحمد و عابدی، محمدرضا (۱۳۸۳)، بررسی رابطه میزان شادی و عوامل آموزشی دانش‌آموزان دبیرستانی، دانش و پژوهش در روان‌شناسی، ۱۹.
- نقیب زاده، میرعبدالحسین (۱۳۸۵)، نگاهی به فلسفه آموزش و پرورش، تهران: طهوری.
- نوری، وحید (۱۳۸۹)، اخلاق دانشجویی در اسلام، تهران: انتشارات آگاه.
- Buss, D. M. (2000). "The Evolution of Happiness", American pycologist, 55 (1), 15, p. 23 - 27.
- Cotton, S. Larkin, E. Hoopes, A. Cromer, BA. Rosenthal, SL. (2005). **The impact of adolescent spirituality on depressive symptoms and health risk behaviors.** Journal of Adolescent Health. 36(6): 529.
- Dickey, MT (1999). "The Pursuit of Happiness" [Http://www.Dicky.org/Happy.htm](http://www.Dicky.org/Happy.htm).mcmahon, 2006
- Eysenck, H. J. (1990), **Happiness ,Fact and Myths**, London, Lawrence Erlbaum.
- Veenhoven, R. (1988). **Thautility of Happiness social Indicators Reaserch**, 20, p, 254 - 333.

